

AERUL TRANSFORMAȚIONAL AL UNIUNII EUROPENE

¹*Dr., conf. univ., Alexandru Dumitru BODISLAV*

²*Dr., prof. univ., Florina BRAN*

³*Dr., conf. univ., Angela ANDREICA*

^{1,2}*Academia de Studii Economice din București
Piața Romană 6, București, România
Tel.+4021319.19.00 <http://www.ase.ro>*

³*Academia Comercială din Satu Mare, strada Crișan, Satu Mare, România
Telefon: + 40 261 732 310; web site: www.academiacomerciala.ro*

Abstract

This paper disseminates research done on the process of enlargement of the European Union. This is an approach done on the political economy bias, through which we can observe the economic traits of the enlargement process that is in a direct connection with the ruling political entities. The analysis model enters the interdisciplinary mark. In full, the paper represents a new analytical approach of European Studies under the actual context and also offers a glimpse in the Union's future.

Introducere

Trăim vremuri istorice, s-ar spune. Actualitatea acestei lucrări regăsește o Uniune Europeană a cărei baze politice a fost recent zguduieță puternic. Facem referire la nucleul politic european și creștere euroscepticismul în acestea. Perioada de instabilitate începută prin datoria crizelor suverane, austeritatea ulterioară, manifestarea îndelungatului Grexit, au adus în opinia publică până și cele mai negre scenarii precum o dezintegrare a entității transnaționale. 2016 în special a fost un an de foc prin criza refugiaților și în special Brexitul. Un an electoral venea în Europa simultan valului de euroscepticism. Cu toate acestea tempoul negativ pare ca și trecut. Balanța a început să își schimbe înclinarea odată cu alegerile legislative din Olanda, o puternică lovitură dată forțelor eurosceptice. Cel mai de seama eveniment este defilarea în forța a formațiunii En Marche!, a lui Emmanuel Macron. Prezidențialele franceze au reprezentat o pierdere importantă pentru dreapta eurosceptică, iar legislativele ce i-au urmat au înregistrat o pierdere categorică pentru euroscepticism. Noul legislativ francez prezintă doar 8 locuri pentru Front National iar En Marche! deține 355 din cele 577 de locuri (France24, 2017). Se oferă un nou suflu, important pentru viitorul Uniunii Europene.

Mai mult, lucrarea pătrunde în nișa studiilor de extindere europeană. Contextul discutat mai sus se transpune în politica de extindere. Stagnarea definește perioada. Bruxellesului i se atribuie o lipsă de voință politică în această direcție. Este un fapt știut că președinția Comisiei Europene a lui Jean-Claude Juncker nu își asumă o extindere a UE până în 2019. Desigur, situația ar putea părea fi considerată normală, pauze consistente de timp existând între valurile de aderări. De exemplu Bulgaria și România în 2007 versus Croația în 2013. Totuși motivația poziției se atribuie problemelor interne ale UE discutate mai sus. Stagnare și de partea aderanților/doritorilor la aderare. Aceste țări înregistrează o scădere a voinței politice vis-a-vis de aderare. Probabil cel mai cunoscut caz este cel al Republicii Moldova.

Critica evolutiv-constructivă

Critici pot fi aduse ambelor contrapărți iar dinamica prezintă ineficiență, banii oferți de UE neaducând rezultate. Probabil cel mai cunoscut exemplu este al longevivei Turcie în procesul de aderare, în prezent în continuă divergență politică față de UE, autoritarism fiind asociat guvernării lui Recep Erdoğan. Între 2007 și aprilie 2017 suma oferită Turciei în schimbul consolidării

democrației a atins cifra de 979,6 milioane de euro, iar criticile sunt mari asupra acestei relații ineficiente pentru agenda Bruxellesului (Nielsen, 2017). Acest caz extrem este reprezentativ dinamicii în care un partener intră în procesul de aderare sau chiar integrare europeană, își ia foloase economice dar nu comite la setul de valori comune, al democratizării de exemplu. Acest lucru se manifestă și în interiorul UE. Emmanuel Macron acuza membre UE ce ar avea o atitudine de *supermarket*, adică state ce au în gând să își ia foloase economice dar rejectează principiile europene de bază (King, E, 2017). Președintele francez se referea printre altele la Ungaria, al cărei comportament politic sub guvernarea Fidesz este acuzat ca fiind iliberal, pe scurt spus, anti-pluralist. Însă cum în această lucrare ne focalizăm pe posibilele viitoare membre UE, țări din vecinătatea estică și balcani, o astfel de dinamică de supermarket este regăsită și aici. Țări precum Belarus, Azerbaidjan au intrat în cadrul Parteneriatului Estic și au primit finanțare în schimb cerându-li-se aderarea la valori europene. Clar, găsirea unui pluralism politic este departe de acestea.

Mai mult, intrăm în arii precum studiile democratizării și ale dezvoltării economice aducând cunoaștere, deoarece problematica descoperită, întrebarea cercetătorilor și ipoteza la care vom ajunge în studiul de caz al lucrării, are fundamentul în discuția din primele două capitole ce țin de democratizare și dezvoltare economică. Lucrarea merge în primele ei două capitole în direcția conceptualizării extinderii europene și o observă ca având o dinamică transformativă din punct de vedere instituțional politic și structural economic. Cu alte cuvinte ilustrăm oferta primită de țările din vecinătatea estică și balcani, produsul accesat de acestea, procesul transformativ al aderării. Conceptualizarea este folosită în defavorizarea teoretizării datorită flexibilității procesului, un proces îndelungat, ce a suferit modificări de formă, constanta fiind bază ideologică. În mare parte aderare unui stala UE

Politica de extindere europeană este probabil cea mai mare moștenire lăsată de către UE, prin puterea ei transformativă ce o vom documenta în această lucrare. Prin ea s-a adus democratizare, stabilitate, securitate și bunăstare economică. Și totuși în vecinătatea estică pute vorbi de cazuri extreme precum Belarus și Azerbaidjan, însă în lucrare ne focalizăm pe cazurile unor țări ce promiteau sau promiteau integrare europeană însă anumite elemente de stagnarea se manifestă. Moldova și Serbia sunt cazurile centrale lucrării, deoarece sunt printre țările ce avasaseră cel mai mult. Aceasta este problematica observată, stagnarea în procesul de aderare al acestor țări și căreia îi căutăm răspuns în capitolul III într-o incursiune în cultura lor politică, stagnarea

Odată cu noile semnale din nucleul UE, depășirea tempoului critic de euroscepticism și victoria En Marche! trebuie luată în seamă și posibilitatea reală ca procesul de extindere să-și depășească pasa de stagnare. Apoi noul președinte francez merge pe o politică externă deschisă integrării europene și exercitării puterii Franței într-o lume globalizată prin intermediul UE. Dat fiind cadrul economic din care vine Macron, acesta înțelege substratul economic în extindere. Cum am sus mai sus extinderea este un joc cu suma pozitivă din punct de vedere economic. Astfel definim și motivația lucrării: una de înțelegere a extinderii europene și de analizare a procesului de extindere spre est în contextul acutal. Lucrarea își dorește astfel să aducă înțelegere în domeniul studiilor europene, iar din punct de vedere al nișei, studii de extindere, își dorește să ajute expertiza și actul de decizie în speanța unei relansări în viitorul apropiat al politicii de extindere.

Procesul de extindere al Uniunii Europene -Aspecte istorice ale unei dinamicii transformative Rolul central al valorilor unei democrației liberale în construcția europeană

În fiecare an președintele Comisiei Europene oferă un discurs politic asupra stării uniunii. În fiecare an, se repetă garanția politică a Bruxellesului de respectare a valorilor fundamentale ale Uniunii Europene. Valorile fundamentale reprezintă *raison d'être*-ul al politicilor fie interne precum funcționarea pieței comune, fie externe precum politica de extindere pe care o diseminăm în această lucrare. UE nu este un actor politic totalmente pragmatic, actul decizional politic (Elgstrom, Smith, 2006, pp. 52-53) fiind influențat de un set de valori. Putem face paralela la politica externă a Statelor Unite în războiul rece, mai precis în mandatul de consilier prezidențial pe probleme de securitate

națională a lui Henry Kissinger (Lewis, 1975). *Doctrina Kissinger* este văzută ca una pe deplin pragmatică. De exemplu, prin susținerea SUA a loviturii de stat din Chile din 1973, regimul nedemocratic al juntei militare conduse de Augusto Pinochet înlătura președinția marxistă a lui Salvador Allende, ales democratic. Spusele lui Henry Kissinger explică situația - “Nu cred că este necesar să stăm nemișcați văzând o țară cum adoptă comunismul datorită iresponsabilității propriului ei popor”. SUA susținea astfel un regim cu valori diferite din punct de vedere statal. Decizia poate fi considerată pragmatică și importantă pentru securitatea SUA în acel moment de vârf al Războiului Rece.

Întorcându-ne la actorul politic global Uniunea Europeană, acesta nu este asociat pe deplin acestui tip de pragmatism orb. Valorile considerate de către politica internă cât și de cea externă (Comisia Europeană, 2007), sunt definite în Tratatul de la Lisabona, având un rol constituțional, astfel oferindu-se un garant politic pentru apariția acestora în acțiunile întreprinse de UE. Valorile fundamentale în forma actuală sunt *respectarea demnității umane, drepturile omului, libertatea, democrația, egalitatea și statul de drept*. Acestea sunt valorile unei democrații liberale.

Sunt adresate și în dinamica extinderii UE. Extinderea înseamnă și adâncirea comerțului UE - vecinătatea periferică. Pentru partenerii comerciali care doresc o asemenea adâncire a relațiilor sub spectrul extinderii (Nottenbaum, 2012, pp. 237-238), Bruxelles-ul cere să se respecte normele impuse de către acesta, norme din arii precum drepturile omului sau democrație, buna guvernare, politici de dezvoltare, norme ce țin cont de valorile fundamentale. A face business cu Bruxelles-ul înseamnă a-i respecta voia. Majoritatea acestor cooperări aduc beneficii limitate contrapărții europene. Accesul la piața comună având în vedere mărimea acesteia este cu mult mai importantă pentru acești parteneri din exterior, datorită PIB-ului mult mai mic relativ.

Uniunea Europeană își atribuie astfel rolul de soft-power global prin predicarea acestor valori în vecinătatea sa fiind pe alocuri pragmatic dar și ghidat după setul ei de valori. Procesul de aderare al unei țări anume, nu reprezintă doar o adâncire a relațiilor economice ci, reprezintă un garant al aderării societății la aceste valori aflate îndiscuție (Comisia Europeană, 2007). Acest lucru este stipulat în Tratatul de la Lisabona în articolul 49, unde se stipulează concis că orice alăturare la bloc înseamnă însușirea valorilor fundamentale de către noii membrii. UE este un loc al democrațiilor liberale și astfel un club în care statutul de membru presupune acest lucru. Astfel în acest subcapitol ne punem întrebarea care este originea acestui puternic accent pus pe respectarea valorilor, fie în politica internă sau externă. Setul de valori se află la baza construcției Uniunii Europene. În momentul sfârșitului celui de-al doilea război mondial, Europa era în colaps economic, dependentă de Planul Marshall pentru reconstrucție. Ca reacție, vocea vizionarilor unei Europe unite se afla în prima scenă politică făcându-se primii pași concreți ce au înfăptuit Uniunea Europeană. Însă fundația acestor evenimente post-belice își are locul în perioada interbelică europeană, înainte de naționalismul dus la extrem, născut din austeritatea economică a perioadei. În deceniul '20 al secolului XX, ca un curent de gândire abordat de elitele vremii.

Acreditat ca fiind cel mai influent gânditor al curentului unionismului european din acea perioadă, ce stabilește baza premergătoare a ideologiei Uniunii Europene actuale, este Richard von Coudenhove-Kalergi (Boer, P et al., 2014, pp. 70-100), conte și intelectual austro-ungar. Ideile sale despre o Europă unită și le predică în *Pan-Europa*, publicată în 1923. Ținând cont de dinamica istoriei europene, acesta definea momentul de actualitate al finalului de Prim Război Mondial ca un cadru propice viitoarelor războaie. O primă referire la securitate. Cumva trebuia acționat asupra realității de război continuu, descrisă în memorialistica vremii, ca una de *Balcanizare* a Europei. *Balcanizarea*, simboliza fragmentarea unui întreg din punct de vedere statal, după dezintegrarea Imperiului Otoman, Austro-Ungar în regiunea Balcanilor, un proces violent. Războiul început în Balcani în 1914, a avut efectul de a dezintegra *echilibrului de puteri* ante-belice la o scară distructivă de neconceput. Șocul distrugerii asupra elitelor vremii a fost unul mare iar un consens de înțelegere s-a format în jurul ideii de a soluționa acest comportament distructiv. Dacă în faza de început războiul era glorificat, realitatea tranșelor și costurile imense suferite de toate puterile angrenate au

zguduit mentalul colectiv în a aduce înțelegere asupra nevoii de a disocia războiul de civilizația europeană. Coudenhove-Kalergi este printre cei mai vocali ce abordează această problematică.

Analizând viața sa este de înțeles și apartenența la acest curent de gândire. Fiind născut în cadrul unei familii aristocrate cu rădăcini în majoritatea națiunilor europene, cu un tată diplomat, vorbitor de un număr impresionant de 16 limbi străine, cu o mama de origine japoneză, tânărul conte a fost obișnuit încă de la o vârstă fragedă cu un stil de viață multicultural și plurilingvistic. În plus, călătoriile nu lipseau acestei formule. Mult mai târziu, motivul călătoriei în șlefuirea convingerilor proprii reapare, prin incursiunile sale într-o Europă distrusă a sfârșitului de război. S-a declarat a fi împotriva curentelor de pan-slavism, pan-germanism și cel anti-semit și chiar s-a declarat ca fiind o antiteză a lui Adolf Hitler, având setul de valori diametral opus (Levy, 2007, pp. 30-50). Prin poziția sa puternic vocală în ideile de unionism și pacifism atrage o întregă generație de personalități din spațiul public ce îi rezonau. Și-a acaparat caracteristica de influențator al opiniei publice și ca atare a capătat susținere din partea elitelor intelectuale ale vremii, printre aceștia, Thomas Mann, Sigmund Freud, Albert Einstein.

Coudenhove-Kalergi observa non-sensul și paradigma de joc cu sumă de negativă în acest caz extrem al conflictelor europene. În cartea sa *Pan-Europa* provăduiește pentru obiectivul idealist de o Uniune a Statelor Europene, considerând Europa momentului ca având doar o alternativă între “integrare și colaps”. Frica unui ulterior război era vividă din perspectiva sa. Iar consecințele acestui colaps manifestat economic s-ar fi transpus în căderea Europei sub influența americană sau cea sovietică, aflate în acel moment în creștere ca puteri influente politic pe glob (Boer, et al., 2014, pp. 70-100). Pe alocuri pragmatic raționamentul, semnaleză faptul că Europa pentru a supraviețui trebuie să adere la setul de valori autohton provenit din societatea europeană, acela care se dezicea de război, cele ale unei democrații liberale. Este o perspectivă de supraviețuire a hegemoniei europene într-un nou cadru geopolitic cu un puternic risc comunist care până la urmă se manifesta chiar în țările vestice, prin facțiunile comuniste vocale la acea vreme. Idealismul acesta avea la bază securitatea europeană însă presupunea și integrarea ca fiind economică, fiind înțelegere asupra faptului că interdependența scade riscul de războaiele. Economistului John Maynard Keynes era printre cei mai vocali în această direcție. În plus conform raționamentului său, interdependența ar fi fost de neajuns fără solidaritate în atingerea bunăstării, simțind daunele de război cerute Germaniei ca un pericol în crearea unei păci de durată (Vujacic, 2016, pp. 61-85).

Revenind la Kalergi, rolul de influențator al opiniei publice ar fi rămas fără efect larg dacă *Pan-Europa* nu ar fi mișcat prin pârghiile politice. Multe din personalitățile interbelice și mult mai important, post-belice ale Europei de Vest a fost legate de Pan-Europa. Coudenhove-Kalergi era un recunoscut influent datorită cercurilor sale sociale, chiar înainte de Pan-Europa fiind cunoscută prietenia sa cu președintele Cehoslovac Tomáš Masaryk. După publicarea cărții, Coudenhove-Kalergi înființează asociația *Uniunea Pan-Europeană*. Konrad Adenaur, cancelarul german post-belic, la acel moment primar al orașului Köln sau Bruno Kreisky viitor cancelar al Austriei erau membrii ai asociației. Alți membrii încă aflați la începutul carierei politice erau Alcide de Gasperi viitorul prim ministru al Italiei post-belice între 1945 și 1953, Robert Schuman viitor prim-ministru francez post-belic și Henry Spaak viitor prim ministru belgian post-belic dar și inițiatorul politic al primei forme a Uniunii Europene, Comunitatea Economică Europeană, CEE. Astfel Pan-Europa la acel moment de deceniu 20 reprezenta o resursă ce avea să fie monetizată abia după al Doilea Război Mondial odată cu ajungerea la putere a acestor personalități politice. Retrospectiv poate fi comparată cu o pepinieră, o pepinieră a proiectului european (Kullberg, 2001).

Primul ministru francez interbelic Aristide Briand devine susținător al ideii și preia președinția de onoare a Pan-Europa, fiind printre puținii politicieni la putere în acel moment ce au acționat ca proponent direct ai ideii. Preluarea președinției are legătură cu lobbyul făcut de Coudenhove-Kalergi în prima scenă politică transnațională pentru ideea sa de o Europă unită (Kullberg). Acesta este și singurul pas politic concret din interbelic în direcția aceasta. În discursul său din data de 5 septembrie 1923 din Liga Națiunilor, precursorul ONU, Liga Națiunilor,

propunea ideea unei federații europene a națiunilor. Prosperitatea economică prin cooperarea marilor puteri, foste combatante, era pusă în prim-plan. Din nou se argumentează că Europa fiind unită economic va rezolva problema războaielor și astfel a securității. Liga Națiunilor aveau să ceară lui Briand prezentarea unui memorandum care să schițeze în detaliu cum ar arăta această formă nouă de cooperare federală. Memorandumul - Organizarea unui Sistem al Uniunii Federale Europene este prezentat în 1930. Însă pașii diplomației europene interbelice se opresc aici în mare datorită faptului că majoritatea statelor nu voiau să își diminueze suveranitatea. Era o idee vizionară încă care nu putea fi implementată la acel moment. Chiar și cu abordarea creării unei piețe comune economice (Britannica, 2016). În plus timpurile se schimbă, Marea Criza Economică și apariția fascismului stopează idealismul european mai ales că inițiativa franceză nu mai are un partener viabil în Germania unde se instaurează regimul nazist.

După Al Doilea Război Mondial, Europa este din nou distrusă și slăbită. Însă deși scenele politice ale țărilor vestice erau fragmentate, toate guvernele post-belice aveau în comun un consens asupra necesității integrării europene. Cum am discutat mai sus, tineri membrii ai Pan-Europa ajungeau în funcții cheie. Dezideratul lor era să creeze un cadru de cooperare departe de tot ce reprezenta până la acel moment cooperarea în vest (Horber, 2006, pp. 340-345). Motivul securității este unu pregnant în acei primi ani post-belici.

Trebuie amintit și puternicul interes al Statelor Unite în această chestiune. Datorită dorinței acestora ca Europa de Vest să acționeze ca o zonă de tampon cu sfera de influență sovietică. O europă unită și puternică economic erau dorită de politiciile externe americane. Astfel Planul Marshall pompează capitalul necesar reconstrucției europene, fiind vorba de o sumă reprezentând 6.25% din PIB-ul american de atunci (deBoer-Ashworth, 2000, pp. 35-40). Formele cooperării la nivel European apar în 1947 prin Organizația pentru Cooperarea Economică Europeană (OCEE), un organism creat pentru coordonarea Planului Marshall (Canada și Statele Unite erau membre ale acestui corp – Berend, 2016, pp.34-34). Prin solidificarea economică a Europei continentale, cooperarea alocării de resurse în cadrul planului, se spera din partea Americii că se va cataliza o dinamică mult mai strânsă de cooperare, chiar federalist (Smith, 2017, pp. 8-12). Doctrina Truman era una de așa fel încât conștientiza riscul revenirii autocrației prin prisma colapsului economic. Astfel Statele Unite aveau o responsabilitate din considerente de securitate pentru a susține consolidarea Europei vestice (Berend, 2009).

CONCLUZIE

Idealismul federalist din gândirea elitelor precum Coudenhove Kalergi. nu găsisse metode pragmatice de implementare. Acum contextul se schimbă. Elitele post-belice ajung la concluzia, că politiciile nu i se poate exclude conflictul. Conflictul politic manifestat în rivalitățile europene a dus la distrugere continentului. Ca atare sistemul propus de democrațiile liberale crează un context propice unei soluționări pașnice a rivalităților (Doyle, 1986, pp. 1151-1169).

Cadrul de cooperare este astfel modalitatea de soluționare a rivalităților, un cadru la nivel european. Legitimizarea democrației liberale este privită prin prisma antagonismului istoric, față de vechea dinamică conflictuală europeană. Se manifesta un întreg consens de a se dezice de partea spectrului politic de extremă dreaptă ce a cauzat nenorocirea războiului și ca atare valorile sale de naționalism excesiv, izolaționism. Democrația liberală este un pionierat al Vestului, exercitat în cele șase state constituente UE dinainte de război și astfel trebuia consolidată, asta după ce în interbelic a pierdut teren în fața valului populist ce a născut regimurile din Germania și Italia sau Spania și Portugalia. Era vorba despre paradigma de *a nu se mai întâmplă niciodată*. Iar mentalul colectiv ajunsese la o nouă înțelegere asupra acestui aspect. De exemplu generațiile tinere post belice din Germania nu putea înțelege cum cei în vârstă au dat frâiele puterii și libertatea în mâinile regimul nazist (Horber, 2006, pp. 325-327).

Antagonismului istoric i se împreunează și cel contextual. Geopolitica vremii repeta contextul din interbelic, creșterea puterii globale a Americii și a sovieticilor. Europeanii vedeau ca fiind antagonică

lumea comunistă în special datorită diferitelor facțiuni comuniste din parlamentele europene precum în Franța sau pierderea Germaniei de Est în sfera de influență a Moscovei. Elemente comuniste erau pe contient fie înăuntru fie înspre est, iar acest lucru reprezenta un risc de Securitate (Horber, 2006, pp. 325-327). Rivalitatea aceasta avea să motiveze întărirea lumii liberale și în plus înțelegerea de a activa în mod unit în fața unor probleme comune de securitate date de războiul rece.

Dinamica poate fi asociată teoretizării zonelor de securitate a lui Karl Deutsch, ce privea proiectul european dar și întreaga alianță transatlantică ca având prim obiectiv securitatea. Din privința rezolvării rivalităților istorice, prin prisma setului de valori comune, se acționa ca un adeziv al comunității. Iar din punctul de vedere al pericolelor externe, dat fiind omogenitatea grupului, avea să acționeze în mod compact și eficient (Griffiths, Roach, 2009, pp. 68-71).

BIBLIOGRAFIE

1. Berend, I.T. (2009) „From the Soviet Bloc to the European Union-The Economic and Social Transformation of Central and Eastern Europe since 1973”, Cambridge University Press
2. Berend, I.T. (2016) „The History of European Integration: A new perspective”, Routledge.
3. Boer, P., Bugge, P., Waever, O. „The history of the idea of Europe”, New York: Routledge.
4. Briney, A. disponibil on-line la „What is Balkanization? An Overview of Balkanization”
<https://www.thoughtco.com/what-is-balkanization-1435451>
5. Comisia Europeană (2007) „Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community”, disponibil on-line la <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
6. de Boer-Ashworth, E. (2000) „The Global Political Economy and Post-1989 Change: The Place of the Central European Transition”, Palgrave Macmillan.
7. Doyle, M.W. (1986) „Liberalism and World Politics”, The American Political Science Review, Vol. 80, No. 4, pp. 1151-1169.
8. Elgström, O. & Smith, M. (2006) The European Union's Roles in International Politics: Concepts and Analysis, New York: Routledge/ECPR.
9. Encyclopædia Britannica (2016) „European Society And Culture Since 1914”, disponibil on-line la <https://www.britannica.com/topic/history-of-Europe/European-society-and-culture-since-1914#ref311367>
10. France24 (2017) „As it happened: Macron’s centrist party wins absolute majority in French legislative elections”, disponibil on-line la <http://www.france24.com/en/20170618-live-liveblog-france-politics-legislative-elections-parliament-round-2>
11. Griffiths, M. & Roach, S. C. (2009) „Fifty Key Thinkers in International Relations”, Routledge.
12. Hörber, T. (2006) „The Foundations of Europe-European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s”, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
13. King, E. (2017) "Emmanuel Macron: ‘Europe is not a supermarket’”, disponibil on-line la <http://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-europe-is-not-a-supermarket/>
14. Kullberg, K, A. (2001) „The Righteous Man’s Burden - Paneuropean Vision and its Sense of Morality in Interwar and Present European Context”, The Eurasian Politician - Issue 4
15. Levy, J. (2007) The Intermarium: Wilson, Madison, & East Central European Federalism, Universal-Publishers, pp. 30-50.
16. Lewis, A. (1975) „The Kissinger Doctrine”, disponibil on-line la http://www.nytimes.com/1975/02/27/archives/the-kissinger-doctrine.html?_r=0
17. Nielsen, N. (2017) ”Turkey received €1bn in EU money to develop democracy” disponibil on-line la <https://euobserver.com/foreign/138290>
18. Nottebaum, D. (2012) „A Power Through Trade? The European Union and Democracy Promotion in ACP States”, Power in the 21st Century, vol. Global Power Shift, Berlin: Springer Berlin Heidelberg, pp. 237-238.
19. Șerban, A. „Richard von Coudenhove-Kalergi, părintele Europei unite”, disponibil on-line la <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/richard-von-coudenhove-kalergi-parintele-europei-unite>
20. Smith, J. (2017) „The UK’s Journeys into and out of the EU: Destinations Unknown”, Routledge.
21. Vujačić, I. (2016) „Europe’s Future - The Relevance of Keynes’s Economic Consequences of the Peace”, PANOECOMICUS, 2016, Vol. 63, Issue 1, pp. 61-85.